

Чорна магія слова

Передмова до українського видання Кларка Ештона Сміта

Життя і творчість

Кларк Ештон Сміт народився 13 січня 1893 року у Лонг-Веллі, Каліфорнія.

У 1902 році, коли Кларку Ештону було дев'ять років, він разом з батьками, Фанні та Тімеусом Смітами, переїхав до округу Індіан-Рідж (знаному також як Боулдер-Рідж) і оселився неподалік містечка Оберн у штаті Каліфорнія у збудованій разом із батьком хатині, де й провів більшу частину свого життя. Формальну освіту Кларк Ештон Сміт здобув лише частково: він відчував страх перед великим скупченням людей, тож після восьми класів у школі граматики¹ батьки визнали за краще взяти подальшу синову освіту у власні руки.

Змалечку Сміт був невситимим читачем, тож, полишивши школу, самостійно продовжив освіту вдома. Почав з того, що прочитав «Робінзона Крузо» (без скорочень), «Мандри Гуллівера», казки Ганса Крістіана Андерсена та мадам д'Онуа, а згодом «Казки тисяча й однієї ночі» та «Рубаї» Омара Хаяма. Прочитав від початку до кінця тринадцяте видання словника Вебстера, причому вивчав не лише значення слів, але також і їхню етимологію. Самостійно вивчив латину, щоб мати змогу читати античних поетів в оригіналі. Маючи надзвичайну ейдетичну пам'ять, міг згадати усе прочитане практично в повному обсязі. Іншим важливим кроком у Смітовій самоосвіті було вивчення одинадцятого видання Британської енциклопедії (29 томів), яку він прочитав щонайменше двічі.

¹ Школа граматики (англ. *grammar school*) — різновид початкової школи, в якій діти зазвичай навчалися від 5 до 9 років.

Згодом Кларк Ештон відмовився від стипендії, запропованої Університетом Каліфорнії у Берклі, вважаючи, що може здобути кращу освіту самотужки. І це йому вдалося, про що свідчили його надзвичайна ерудованість і надивовижу багатий словниковий запас. Пізніше це стане однією з причин, через які редактори змушували Сміта скорочувати його твори, що рясніли латинізмами, архаїзмами та рідковживаними словами.

В одинадцять років Сміт здійснив перші письменницькі спроби, написавши кілька казок у стилі «Тисяча й однієї ночі», а згодом — кілька пригодницьких повістей про життя Сходу. Ще за два роки відкрив для себе поезію Едгара Аллана По, а також «Рубаї» і, надихнувшись ними, почав писати власні вірші, поступово розвиваючи відчуття метру та ритму. У 1907 році познайомився з поезією Джорджа Стерлінга. 1908 року Сміт прочитав роман Вільяма Бекфорда «Ватек», який справив значний вплив на його подальшу творчість. Пізніше, 1937 року, Сміт напише для цього роману альтернативне закінчення.

У віці сімнадцяти років продав кілька своїх оповідань часописові *The Black Cat*, який спеціалізувався на химерних історіях. Крім того, у цей нетривалий період написання художньої прози, що передував його поетичній кар'єрі, Сміт опублікував декілька оповідань у *Overland Monthly*.

Підліткові роки Кларк Ештон Сміт провів, читаючи, пишучи вірші, іноді коротку прозу, допомагаючи батькові та часом займаючись на роботу до інших фермерів, але своїм покликанням юний Сміт вважав саме поезію, тому наступних десять років присвятив написанню віршів та поем. 1911 року він почав листуватися з Джорджем Стерлінгом¹, поетом із Сан-Франциско. Стерлінг надіслав кілька раних Смітових поезій своєму другові Амброузові Бірсу, і той відгукнувся про творчість юного поета дуже схвально. У червні 1912 року Стерлінг запросив Сміта до свого дому у Кармел-бай-зе-Сі, що у штаті Каліфорнія, де юнак гостював цілий місяць. За цей час Стерлінг дав Смітові чимало цінних уроків і настанов щодо написання поезії та фактично став його літературним учителем і критиком, а ще познайомив із творчіс-

¹ Джордж Стерлінг (1869–1929) — американський поет, драматург і письменник. На початку ХХ ст. його дім у місті Кармел-бай-зе-Сі, що у Каліфорнії, був осередком богемного життя, де часто гостювали представники тогочасної інтелігенції.

тю Шарля Бодлера (у перекладі англійською). Наприкінці того ж літа до Стерлінга завітав Амброуз Бірс, але Сміт із ним так і не зустрівся, про що згодом дуже шкодував. Бірс був відомий як різкий, однак справедливий критик, який підтримував молодих письменників і свого часу був літературним покровителем Стерлінга; він, безперечно, посприяв би національному та міжнародному визнанню Сміта. Проте цю можливість було втрачено з Бірсовою смертю, яка, найімовірніше, сталася 1914 року десь на мексиканських теренах.

Відтоді Кларк Ештон Сміт став Стерлінговим протеже. У 1912 році, коли Смітові було дев'ятнадцять років, Стерлінг допоміг йому видати першу збірку поезій, *The Star-Treader and Other Poems* («Той, що ступає по зірках та інші поезії»). Ця книжка, яку Сміт присвятив своїй матері, принесла йому загальне визнання та отримала надзвичайно схвальні відгуки від американських критиків, які називали Сміта «Кітсом тихоокеанського узбережжя», «останнім із великих романтиків» та «обернським бардом», порівнювали його поезії з творами Шеллі, Байрона та інших видатних поетів. На якийсь час Сміт опинився на вершині слави, проте слава та невдовзі згасла.

Трохи згодом у Сміта почалися проблеми зі здоров'ям, і наступні вісім років його творчий процес був доволі переривчастим. Як згодом він зізнався Августові Дерлету¹, у той період його спіткали нервовий зрив, депресія та початкова стадія туберкульозу. Останній діагноз поставили місцеві лікарі, але він, зрештою, не підтвердився. Достеменно невідомо, що саме спричинило Смітову недугу. Подібний занепад здоров'я приблизно в той самий період переживав і Лавкрафт. Але попри всі незгоди, саме в той час Кларк Ештон Сміт створив свої найкращі поезії. У 1918 році побачила світ невеличка збірка *Odes and Sonnets* («Оди та сонети»). Сміт починає листування з літературними діячами, які згодом увійдуть до кола кореспондентів Говарда Філіпса Лавкрафта; однак Сміт познайомився з усіма ними раніше. Серед цих діячів були, зокрема, поет Семюел Лавмен і книговидавець Джордж Кірк.

У 1920 році Сміт написав білим віршем знамениту поему *The Hashish Eater, or The Apocalypse of Evil* («Поїдач гашишу, або Апокаліпсис зла»), що вийшла друком у збірці *Ebony and Crystal*:

¹ Август Вільям Дерлет (1909–1971) — американський письменник-фантаст, друг Г. Ф. Лавкрафта і палкий шанувальник його творчості.

Poems in Verse and Prose («Ебен і кришталі: Поеми віршовані та прозові».) У 1922 році Сміт отримав листа від Лавкрафта, в якому той захоплено відгукувався про Смітову поему, називаючи її «найвеличнішою оргією уяви в усій англomовній літературі», і з якого почалася їхня дружба та листування, що тривали п'ятнадцять років, до самої Лавкрафтової смерті. Свої листи до Сміта Лавкрафт підписував як Ейч-Пі-Ел (себто ініціалами — Н. Р. L.), а для Сміта вигадав прізвисько Кларкеш-Тон і часто використовував його у листах. Листування і творча співпраця цих двох авторів були надзвичайно плідними. Сміт і Лавкрафт запозичували один в одного вигадані топоніми та імена чужинських богів і використовували їх у власних творах, причому Смітове тлумачення Лавкрафтової тематики здебільшого було настільки оригінальним, що дістало жартівливу назву «Clark Ashton Smythos» (себто «міфи Кларка Ештона Сміта»), на протигагу визначенню «Cthulhu Mythos», «міфам Ктулху» — міжавторському літературному циклу, започаткованому Г. Ф. Лавкрафтом і згодом суттєво доповненому його послідовниками). Сміт розширив пантеон Великих Древніх, додавши до нього низку своїх божеств, серед яких найвідомішим є бог Тсатогуа; долучив до магічних книг «міфів Ктулху» гримуар під назвою «Книга Ейбона» і трактат «Пергаменти Пнома», а також чимало топонімів і персонажів.

Прикметним є той факт, що саме Кларк Ештон Сміт познайомив Лавкрафта з Дональдом Вандрі — редактором, письменником-фантастом, поетом і активним дописувачем *Weird Tales*, який згодом, разом з Августом Дерлетом, стане співзасновником видавництва Arkham House, поставивши собі за мету зберегти та опублікувати доробок Лавкрафта. З огляду на це цілком можна стверджувати, що не Сміт став одним із кола Лавкрафтових кореспондентів, а навпаки, саме Лавкрафт долучився до кола Смітового листування.

У 1925 році Кларк Ештон опублікував збірку віршів *Sandalwood* («Сандалове дерево»), друк якої частково профінансував Дональд Вандрі. У той період Сміт майже не писав оповідань, за винятком хіба невеличких літературних віньєток і віршів у прозі.

Більшу частину життя Сміт бідував і, щоб забезпечити себе та своїх батьків, часто мусив заробляти на життя важкою фізичною працею: збирав фрукти, садівникував, рубав дрова, копав криниці, а ще, бувши вправним кухарем і виноробом, виготовляв різні сорти вин. Іноді підробляв журналістикою, вів одну з колонок місцевого часопису *Auburn Journal* і бувало працював у ньому як

нічний редактор. Епіграми, які Сміт написав для цього часопису, вийшли друком 1990 року у вигляді окремої книжки під назвою *The Devil's notebook* (упорядник — Дональд Сідні Фраєр).

У першій половині 1920-х років Сміт самотужки вивчив французьку й написав цією мовою чимало віршів, а також перекладав англійською поезії Бодлера.

А ще 1925 року Кларк Ештон Сміт, дослухавшись до поради Лавкрафта, написав те, що назвав своїм «першим химерним оповіданням» — *Abominations of Yondo* («Скверна Йондо»).

У 1927 році Сміт за порадою своєї подруги, Женев'єви Саллі, вперше побував неподалік перевалу Доннера у горах Сьєрра-Невада та оглянув розташовану там мальовничу місцевість під назвою Кратер-Рідж, яка справила на нього неабияке враження і згодом стала тлом одного з його найвідоміших оповідань — *The City of the Singing Flame* («Місто Співочого Полум'я»). Саме тоді Женев'єва Саллі переконала Сміта взятися до написання оповідань, адже це заняття, на її думку, могло принести більші прибутки, аніж поезія.

1929 року, коли почалася Велика депресія, а здоров'я його літніх батьків стало погіршуватися, Сміт повернувся до художньої прози, створивши з 1929 по 1934 рік понад сотню оповідань. Майже всі з них можна віднести до жанру химерного горору чи наукової фантастики. Подібно до Лавкрафта, він описував жахи, що переслідували його в юності, в періоди хвороби. Письменник-фантаст Браян Майкл Стейблфорд писав, що Смітові оповідання, написані в цей період гарячкової продуктивності, «є одними з найвизначніших шедеврів художньої літератури».

У 1933 році Сміт власним коштом видав невеличку збірку, що містила шість його найкращих оповідань, *The Double Shadow and Other Fantasies* («Подвійна тінь та інші фантазії»), тисячу примірників якої надрукував *Auburn Journal*. Того ж року Сміт починає листуватися з Робертом Ірвіном Говардом, техаським письменником, відомим насамперед як творець Конана-варвара. Наступні три роки Сміт, Говард і Лавкрафт були провідними дописувачами *Weird Tales* і часто листувалися між собою, хоча так ніколи й не зустрілися. Наскільки відомо, єдиною людиною, яка бачилася з усіма трьома, був американський письменник-фантаст Едгар Гоффман Прайс (який 1933 року спільно з Лавкрафтом написав оповідання *Through the Gates of the Silver Key* («Крізь браму срібного ключа»).

Друга половина тридцятих років стала для митця періодом особистих втрат. У вересні 1935-го померла його мати, і наступ-

ні два роки він провів, доглядаючи хворого батька. Тімеус Сміт помер у грудні 1937-го. Кларк Ештон, якому тоді було сорок чотири роки, майже покинув регулярне написання оповідань. Він зазнав неабияких душевних страждань через трагедії, що сталися за кілька років поспіль: самогубство Роберта Ірвіна Говарда (11 червня 1936 року), смерть Говарда Філіпса Лавкрафта від раку (15 березня 1937 року) і смерті його батьків емоційно виснажили Сміта. До того ж йому завжди були неприємні обмеження, які накладали на своїх авторів палп-журнали, тож з утратою найближчих людей він майже облишив написання прози. Крім того, на той час загострилася його астенопія — синдром швидкої втоми очей, і Смітові ставало дедалі складніше подовгу працювати за друкарською машинкою. Через невеликі прибутки навіть не йшлося про те, щоб найняти професійну стенографістку.

Важливим було ще й те, що Кларк Ештон Сміт завжди прагнув зосередитися саме на поезії, але в 1930-х роках змушений був заробляти на життя, невпинно пишучи оповідання, і, щоб забезпечити собі відносно сталий дохід, так само невпинно збував їх редакторам часописів. То був період надзвичайно плідної літературної праці, однак авторові не завжди вчасно платили. До прикладу, в якийсь момент дійшло до того, що головний редактор часопису *Wonder Stories*, який постійно зволював з виплатою гонорарів, заборгував Смітові близько тисячі доларів (чималі, як на той час, гроші), і письменникові довелося наймати адвоката лише для того, щоб отримати зароблене. До цього додавалося ще й ставлення редакторів до його творів, свавільне порушення їхньої цілісності й стилістики, що значною мірою знецінювало зусилля автора.

Внаслідок усього цього Кларк Ештон Сміт майже полишив писати прозу, і його відхід зі сцени поклав край золотій добі *Weird Tales*.

Натомість він продовжив написання поезій, яке завжди вважав своїм покликанням. До будинку Сміта і далі навідувалися письменники, серед яких були Фріц Лайбер¹, Френсіс Т. Лейні та інші.

У 1935 році він узявся до створення скульптур. Почалося це захоплення майже випадково, після того, як дід Смітів уперше

¹ Фріц Ройтер Лайбер-молодший (1910–1992) — американський письменник-фантаст. За заслуги перед жанром Лайбера названо п'ятим Гросмейстром фантастики (1981).

відвідав Едгар Гоффман Прайс і під час розмови поцікавився, чи може він роздобути зразки місцевих мінералів для музею. Кларк Ештон Сміт провів його до старої мідної копальні, яка була розташована на земельній ділянці його родини, і допоміг зібрати зразки мінералів, руди та гірських порід. Саме тоді Сміт і почав вирізьблювати невеличкі скульптури з м'яких порід каменю (таких, як мильний камінь — стеатит і діатоміт) і згодом влаштував кілька виставок своїх робіт. Про одну з них схвально відгукнувся відомий критик Альфред Віктор Франкенштайн, порівнявши його скульптури з витворами мистецтва доколумбової доби. З 1935 по 1961 роки Сміт вирізьбив сотні кам'яних скульптур, а також створив сотні фантастичних картин і малюнків.

1939 року Август Дерлет і Дональд Вондрі заснували видавництво Arkham House, а 1942 року Дерлет опублікував першу збірку оповідань Сміта *Out of Space and Time* («Поза часом і простором»), яку той присвятив Женев'єві Саллі. У 1944 році світ побачила друга збірка, *Lost Worlds* («Загублені світи»), присвячена Августові Дерлету і Дональду Вондрі. Розходилися обидві книжки повільно, але після того, як накладу було розпродано, стали раритетами.

У 1948–1949 роках Сміт самотужки вивчив іспанську, щоб читати написані цією мовою вірші та писати їх самому. Переклав англійською чимало творів іспаномовних поетів, а наприкінці 1940-х допомагав японсько-американському вченому і перекладачеві Кеннету Ясуді з перекладами хайку англійською, захопився цією поетичною формою і сам написав понад сотню англійських хайку. У 1950–1951 роках здебільшого писав вірші англійською та іспанською. З 1952 по 1961 роки писав мало, зосередившись в основному на різьбленні скульптур.

1953 року Сміт пережив серцевий напад. 10 листопада 1954 року у шістдесятидворічному віці він одружився з Керол Джонс Дорман. Після медового місяця, проведеного у Смітовому будинку, вони переїхали до містечка Пасифік-Гроув, що у штаті Каліфорнія, де облаштувалися разом із трьома дітьми Керол від попереднього шлюбу. Кілька років вони жили то у Пасифік-Гроув, то в Індіан-Рідж. Сміт продав більшу частину батьківської землі, а 1957 року його старий дім згорів нібито через нещасний випадок, хоча Сміти вважали, що внаслідок підпалу. Достеменно відомо лише те, що саме тоді у митця був конфлікт із забудовником, який прагнув придбати решту його ділянки і, діставши відмову, почав тиснути на Сміта, застосовуючи свої правничі та політичні зв'язки.

На новому місці Сміт неохоче садівникував для мешканців Пасифік-Гроув, однак, попри постійні Дерлетові вмовляння, непохитно відмовлявся знову взятися до написання оповідань. У 1961 році пережив ще кілька нападів, а 14 серпня 1961 року у віці шістдесяти восьми років Кларк Ештон Сміт тихо помер уві сні.

Прах митця було поховано коло кам'яної брили на захід від місця, де колись стояв його будинок, дощенту знищений пожежею 1957 року; частину праху розвіяли в дубовому гаю неподалік тієї брили. Жодних позначок на місці поховання не залишили. Згодом у місті Оберн на честь Кларка Ештона Сміта було встановлено кілька пам'ятних табличок, а вуличка, край якої колись стояв будинок родини Смітів, на згадку про нього дістала лаконічний вказівник «поет Сміт».

Кларк Ештон Сміт прожив життя, сповнене парадоксами — прагнучи бути поетом, однак мусив заробляти на життя важкою працею та написанням прози; ненавидів провінційне містечко Оберн, але понад пів сторіччя прожив на його околиці в батьківському будинку без електрики та водогону і переїхав звідти лише наприкінці життя; завдяки неймовірно багатій уяві та відчуттю стилю створював шедеври короткої прози, але змушений був миритися з редакторським свавіллям, через яке його авторський задум часто спотворювали й нищили. Та попри всі примхи долі, що спіткали автора, той значний доробок, який він залишив по собі, є унікальним явищем не лише у царині химерної прози, але й у світовій літературі загалом.

Письменницький стиль

«Проза — це слова в найкращому порядку; поезія — *найкращі слова в найкращому порядку*», — писав свого часу англійський поет і літературний критик Семюел Тейлор Колрідж. Його слова щодо поезії цілком можна застосувати як до поетичних, так і до прозових творів Кларка Ештона Сміта, адже і ті, й інші він писав із надзвичайною ретельністю та любов'ю до слова. Чимало його оповідань можна сміливо назвати поезією у прозі.

Смітовій прозі притаманний барвистий стиль, що рясніє латинізмами та екзотичними назвами, покликаними створити необхідну атмосферу та занурити читача у створений автором світ. Цього ефекту, як зазначав сам Сміт, «було б неможливо досягти, послуговуючись лексиконом, який обмежений тим, що відоме як

“базова англійська”». Йому загалом було нестерпне тяжіння сучасної англійської до спрощення та нехтування вишуканістю, він вбачав у цьому ознаку занепаду і в своїх творах плекав естетику піднесеного і витонченого мовного стилю.

До написання оповідань Кларк Ештон Сміт підходив украй ретельно. Спершу він робив від руки нарис сюжету, занотовуючи його на аркуші паперу або у своєму записнику — «Чорній Книзі», тоді писав першу чернетку, іноді друкуючи її на машинці, часто брав надруковану чернетку із собою і, прогулюючись самотою, читав її вголос, роблячи правки від руки, а тоді передруковував оповідання ще три–чотири рази, допоки відшліфовував його до ідеалу. Сміт був майстром стилю, тому особливо страждав від редакційної політики часописів, які відмовлялися друкувати його твори в первинному вигляді, настільки вони не вкладалися у межі стандартів і умовностей, звичайних у тогочасних палп-журналах; змушували їх переробляти, видаляючи зайві (на думку редакторів) описи та скорочуючи текст на догоду пересічному читачеві, який прагнув не стільки розлогих описів, скільки дії. А часом і самі редактори без відома автора вносили зміни, видаляючи ретельно вибудовані ним атмосферні описи, спотворюючи авторський задум і фактично руйнуючи оповідання. Сміт був змушений іти на компроміси, бо мав забезпечувати недужих літніх батьків, проте його поступки завжди були мінімальними. Щодо незвичності своїх творів на тлі літератури, яка була до вподоби тогочасному масовому читачеві, він зауважував: «Я відмовляюсь коритися безплідному, приземленому духові часу; вважаю, що раніше чи пізніше почнеться відродження романтизму — повстання проти механізації та надмірної соціалізації. Якщо ж цього не станеться, тоді я збіса сподіваюся, що в наступному житті втілюся на якійсь щасливішій і вільнішій планеті, адже мене анітрохи не приваблюють ані етика, ані естетика цього велетенського мурашника».

Кларк Ештон Сміт сподівався, що колись таки видасть свій доробок у книжковому форматі, де всі його твори будуть збережені у тому вигляді, в якому він їх задумав, однак за його життя це сподівання справдилося лише почасти.

Щодо власного письменницького стилю Сміт висловлювався так:

«Моїм свідомим ідеалом було змусити читача повірити, прийняти неможливу річ або низку неможливих речей за допомогою своєрідної словесної чорної магії, задля успішного творення якої я послуговуюся прозовим ритмом, метафорою, порівнянням,

тембром, контрапунктом та іншими стилістичними ресурсами, немовби промовляючи своєрідне заклинання».

Цикли оповідань

У своїх оповіданнях Кларк Ештон Сміт чималу увагу приділяв локаціям, тому більшу частину його химерної прози можна розділити на цикли за місцем дії: Гіперборея, Посейдоніс, Аверойн і Зотік. Гіперборея, що є легендарним краєм на далекий Півночі, останнім континентом періоду Міоцену, та Посейдоніс, останній з островів Атлантиди, затонуло в період Плейстоцену, — дещо подібні між собою приречені на загибель осередки магічної культури. Гіперборею автор змальовує як край, вкритий задушливими джунглями, гірськими пасмами й величними містами; край, в якому панують чаклунство та боги сивої давнини. Зрештою Гіперборея зникне під шаром льодовиків, а Посейдоніс — під океанськими водами. Аверойн є Смітовою версією домодерної Європи, вигаданою провінцією на півдні Франції, події в якій відбуваються за часів Середньовіччя (за винятком оповідання «Кінець історії», дія якого розгортається наприкінці XVIII ст.), краєм, у якому повсякдення раз у раз зустрічається з чорною магією та нападами потойбічних істот. Зотік існує за мільйони років у майбутньому і є «останнім континентом Землі під потьмянілим і збляклим сонцем». Згідно із задумом Сміта, Зотік піднявся з океанського дна наприкінці існування планети Земля, коли знайомі нам континенти зникли під водою або змінили свої обриси; він складався з частин Малої Азії, Аравійського півострова, Персії, Індії, частин Північної та Східної Африки і більшої частини Індонезійського архіпелагу. Це світ, у якому звичні нам винаходи цивілізації та сучасні релігії давно забуті; світ, у якому панує чаклунство; світ, який відзначається химерністю та жорстокістю, він сповнений смерті й посмертних жакіть.

Деякі інші оповідання можна виокремити у невеликі цикли, присвячені Марсу і вигаданій Смітом планеті Зіккарф, у решті йдеться про Землю та потойбічні виміри.

Оповідання, зібрані у цьому томі, належать до циклів: «Книга Гіпербореї», «Оповіді про Атлантиду», «Аверойнські хроніки», «Оповіді про Зотік», — саме так називав їх сам Кларк Ештон у свій «Чорній Книзі» — нотатнику, який він вів приблизно з 1929 року і до самої смерті, записуючи у ньому нариси оповідань і віршів, а також епіграми і роздуми про життя та мистецтво.

Назва «Загублені світи», під якою зібрано останні п'ять оповідань цієї книжки, є доволі умовною і запозичена перекладачем у другої збірки творів Кларка Ештона Сміта, виданої в Arkham House 1944 року. Дія цих оповідань відбувається у різних місцях і світах: в одному — серед лиховісної пустелі Йондо, що «лежить якнайближче до самого краю світу», у двох — на Марсі (ці оповідання є сумішшю горору з елементами наукової фантастики та багато в чому стали взірцем для майбутніх кінострічок на кшталт «Чужий» та «Щось»), ще у двох — на знайомій нам Землі, принаймні у тих її місцевостях, які межують з паралельними світами.

Зібрані в цій книжці оповідання подано у такому вигляді, в якому їх планував видати Кларк Ештон Сміт.

Літературний вплив

Серед книжок, які справили значний вплив на творчість Кларка Ештона Сміта, окрім вже згаданих «Казок тисяча й однієї ночі», «Ватека» Вільяма Бекфорда і доробку Едгара Аллана По, були також твори Джорджа Стерлінга, Томаса Брауна, Теофіля Готье, Шарля Бодлера, Жоріса-Карла Гюїсманса, Амброуза Бірса, Вільяма Роберта Чемберса, Лорда Дансені, Артура Мекена та багатьох інших авторів. Одначе, попри всю рясноту літературних уподобань, Смітові твори відзначаються надзвичайною самобутністю. Йому був притаманний свій власний, незвичний, химерний і прекрасний стиль, геть не схожий на будь-чий інший. Про його творчість влучно висловився Фріц Лайбер: «Серед усіх відомих мені найоригінальніших авторів, які найменш зазнали стороннього впливу, Сміт є *sui generis*¹. Дециця натхнення від По, трохи вогню від Джорджа Стерлінга, либонь, крапля кислоти від Бірса, колорит і жорстокість легенд Сходу».

Письменник-фантаст Лайон Спрег де Камп, говорячи про Смітову творчість, казав: «Кларкеш-Тонові оповідання не схожі на будь-чий інші. Читачі їх або люблять, або ненавидять, але рідко хто залишається до них байдужим. Сміт писав у ретельно розробленому евфуїстичному² стилі, яскраво прикрашаючи його рідко-

¹ *Sui generis* (лат.) — «своєрідний», «єдиний у своєму роді».

² *Евфуїзм* (грец. *euphyes* — «високий», «обдарований») — пишномовний літературний стиль, переобтяжений риторичними фігурами і тропами.

вживаними словами... Він мав надзвичайно жваву уяву. Подібно до Лавкрафта, він черпав натхнення з тих кошмарів, які мучили його замолоду, під час хвороби. А ще він мав гостро іронічне почуття гумору та нестримну схильність до всього макабричного. З часів По ще ніхто так не захоплювався добряче зотлілим трупом».

А от що до впливу самого Кларка Ештона Сміта, то його твори надихали не лише сучасників, але й наступні покоління письменників.

Говард Філіпс Лавкрафт у своєму відомому есеї «Надприродний жах у літературі» згадував свого літературного побратима такими словами:

«З-поміж молодших американських авторів ніхто не передає відчуття космічного жаху краще, ніж каліфорнійський поет, художник і письменник Кларк Ештон Сміт, чий химерні поезії, малюнки, картини та оповідання є справжньою втіхою для нечисленних чутливих поціновувачів. За тло для своїх робіт містер Сміт обирає далекі всесвіти, що змушують ціпеніти від страху: джунглі, що вкривають місяці Сатурна й сповнені отруйних квітів, які міняються розмаїтими барвами; лиховісні та гротескні храми Атлантиди, Лемурії та забутих прадавніх світів; хлипкі драговини, поцятковані смертоносними грибами на примарних теренах за краєм Землі. Його найдовша та найамбітніша поема «Поїдач гашишу» написана пентаметром у формі білого вірша і відкриває перед читачем хаотичні й неймовірні видива калейдоскопічного жаху, що постають у міжзоряних просторах. У воістину демонічній дивовижності та плідності задумів містера Сміта, либонь, не перевершив ще жоден автор, живий чи мертвий. Хто ще бачив такі розкішні, пишні й гарчково викривлені видіння нескінченних сфер і множинних вимірів і вижив, щоб розповісти про них? В його оповіданнях із надзвичайною силою уяви змальовано інші галактики, світи та виміри, а також і незнані регіони та еони Землі. Він оповідає про первісну Гіперборею та її чорного аморфного бога на ймення Тсатогуа; про пропащий континент Зотік і про казковий, проклятий вампірами край Аверойн у середньовічній Франції...»

Саме оповідання «Склепи Йог-Вомбіса» надихнуло молоду письменницю Кетрін Люсіль Мур¹ на написання низки творів про

¹ Кетрін Люсіль Мур (1911–1987) — американська письменниця у жанрі наукової фантастики та фентезі. В 1930-х роках активно публікувала в часописі *Weird Tales* свої твори, деякі з яких дістали схвальні відгуки Г. Ф. Лав-

Північно-Західного Сміта (Northwest Smith) — пілота космічного корабля та контрабандиста, який у пошуках пригод мандрував планетами Сонячної системи і брав участь в археологічних дослідженнях на Марсі (зокрема, про це йдеться в оповіданні «Dust of Gods» («Прах богів»)), яке побачило світ у серпневому числі *Weird Tales* за 1934 рік). Своєю чергою, цілком імовірно, що образ Північно-Західного Сміта послужив джерелом натхнення для творців саги «Зоряні війни», адже їхній Ган Соло має з цим персонажем чимало спільних рис.

Прочитавши одне зі Смітових оповідань — «Місто Співочого Полум'я», два хлопці, одинадцятирічний Рей Бредбері та старшокласник Гарлан Еллісон¹, вирішили стати письменниками-фантастами.

Рей Бредбері писав, що Кларк Ештон Сміт «сповнив мій розум неймовірними світами, неможливо прекрасними містами і ще фантастичнішими створіннями», а у передмові до однієї зі збірок Смітових оповідань закликав читачів: «Зробіть один крок за поріг його історій, і поринете у колір, звук, смак, запах і текстуру — у мову».

А за словами Гарлана Еллісона: «Рідко коли який письменник може озирнутися назад і віднайти в своїй пам'яті саме ті історії, які вплинули на всю його подальшу роботу... але мій рушій і досі залишається так само яскравим і привабливим, як і того дня, коли я вперше узяв його з полиці у бібліотеці старшої школи міста Клівленд, Огайо, і — неймовірна річ! — перейшов з тієї будівлі крізь портал до Міста, в якому жило Співоче Полум'я».

Ще один американський письменник, Стенлі Маллен, казав: «Твори Кларка Ештона Сміта можна порівняти з розкішними винами та рідкісними старими бренді, які надто міцні для одних і надто екзотичні для інших, але для поціновувачів насправді особливої літератури вишуканішого трунку не знайти».

крафта. У 1980-х роках за свою творчість була номінована на звання Гросмейстера серед письменників-фантастів Америки і могла стати першою жінкою, що удостоїлася цього титулу, проте натоді вона вже страждала на хворобу Альцгеймера, і на прохання чоловіка Кетрін, Томаса Реджі, її кандидатуру було знято.

¹ *Гарлан Еллісон (1934–2018)* — американський письменник-фантаст, один з найбільш плідних авторів короткої фантастичної прози. За заслуги перед жанром удостоївся титулу Гросмейстера фантастики (2006).

Та, попри усі чесноти Смітових творів і їхній вплив на фантастику та горор, якими ми їх знаємо сьогодні, друкувалися вони вкрай малими накладками і вкрай фрагментарно навіть на батьківщині автора, тож читацькому загалу він і досі відомий мало. Книжка, яку ви зараз тримаєте у руках, покликана виправити цю прикру несправедливість і нарешті познайомити українського читача з частиною його доробку. Ці оповідання особливі, адже в кожному з них автор не стільки розповідає історію, скільки занурює читача в саме її осердя, змушує його відчувати і вірити. Перегорніть сторінку — і нехай чорна магія слів Кларка Ештона Сміта поведе вас у мандрівку світами, сповненими див і таємниць.

Євген Онуфрієнко

Із циклу
«КНИГА ГІПЕРБОРЕЇ»

Оповідь Сатампри Зейроса

Я, Сатампра Зейрос з Узулдарума, запишу своєю лівою рукою, оскільки іншої вже не маю, оповідь про усе, що спіткало мене і Тірува Омпалліуса в оповитих джунглями передмістях Комморіома — давно покинутої столиці гіперборейських¹ правителів, у святилищі бога Тсатогуа, занедбаного і забутого людьми, які колись йому поклонялися. Я писатиму цю оповідь фіолетовим соком пальми *сувана*² — він з плином років перетворюється на криваво-червоне чорнило, на міцній велені³ зі шкіри мастодонта, аби застерегти чесних злодіїв та шукачів пригод, котрі можуть почути якісь облудні легенди про загублені скарби Комморіома та спокуситися на них.

Отож, Тірув Омпалліус усе життя був моїм другом і найнадійнішим компаньйоном в оборудках, які потребували вправних пальців і розуму, гнучкого й винахідливого водночас. Можу сказати, не лестячи ані собі, ані Тіруву Омпалліусу, що ми з ним досягали незрівнянного успіху в багатьох справах, перед

¹ *Гіперборея* (з давньогрецької *Υπερβorea* — «за Бореєм», «за північним вітром») — у давньогрецькій міфології — легендарна країна, де жив благословенний народ гіперборців. За найпоширенішою версією, Гіперборея була розташована на острові (або материках) в Північному Льодовитому океані), який згодом затонув (*тут і далі – примітки перекладача*).

² Дерево та його назва є вигадкою Кларка Ештона Сміта.

³ *Велень* (фр. *Vélin* — «теляча шкіра») — високоякісний матеріал для письма, виготовлений зі шкіри ссавців. Для велені зазвичай використовували нерозшаровану шкіру телят, і готовий матеріал був тонший за звичайний пергамент.

якими розгублено відступили б інші майстри нашого ремесла, котрі зажили слави, значно гучнішої за нашу. Якщо точніше, йдеться про викрадення коштовностей королеви Кунамбрії, що зберігалися у покої, де вільно повзало чотири десятки отруйних плазунів; а ще про злом незламної скриньки Акромі з повним набором медальйонів ранньої династії гіперборейських королів. Щоправда, збути з рук ті медальйони було складно та небезпечно, тож довелося піти на страшну жертву й продати їх капітанові варварського судна з далекої Лемурії¹; та менше з тим, злом тієї скриньки був неабияким подвигом, оскільки, з огляду на близькість десятка вартових з тризубцями, робити всю справу треба було в цілковитій тиші. Ми скористалися рідкісною та потужною кислотою... Однак не варто гаяти часу, розводячись про усе це надто довго та до всього ще й надто багатослівно, хай якою великою є спокуса полинути думками до героїчних спогадів і чарівності звершень хитрощів та відваги.

У нашій справі, як і в усіх інших, часто доводиться миритися з примхами мінливої фортуни, і богиня удачі далеко не завжди щедро обдаровує своєю прихильністю. Тож сталося так, що на ту пору, про яку я зараз пишу, ми з Тірувом Ом-палліосом потрапили у становище, коли наші грошові запаси вичерпалися. Скрута ця, хай і тимчасова, була, однак, крайня, недоречна та дошкульна і, як то часто буває, прийшла на зміну більш удачним дням і більш зисковим ночам. Люди, як на зло, стали збіса сторожко оберігати свої коштовні самоцвіти та інші цінності, вікна та двері замикали удвічі ретельніше, в ужитку з'явилися нові хитромудрі замки, вартові стали пильнішими, а чи то менш оспалими; коротко кажучи, усі природні труднощі нашого фаху значно примножилися. Подеколи ми були доведені до того, що мусили вдаватися до крадіжок більш громіздкого та менш коштовного краму, ніж той, з яким мали справу зазвичай; однак навіть у цьому були свої небезпеки. Навіть зараз я відчуваю приниження, згадуючи ніч, коли нас мало не схопили

¹ *Лемурія* — міфічний затонулий континент в Індійському океані. Назва пов'язана з приматами лемурами, які живуть на острові Мадагаскар, однак не зустрічаються в Африці — це породило низку гіпотез щодо існування континенту між Індією та Мадагаскаром.

з торбою червоного ямсу¹, і кажу я про усе це лиш для того, щоб жодним чином не видатися марнославним.

Якось увечері ми зупинилися в провулку одного з убогих кварталів Узулдарума, щоб перелічити кошти, які мали на руках, і виявили, що на двох у нас є рівно три *пазури*² — досить, аби купити велику пляшку гранатового вина або ж два буханці хліба. І заходилися ми обговорювати проблему видатків.

— Хліб, — переконував Тірув Омпалліос, — підживить наші тіла, надасть нової сили, моторності нашим стомленим ногам і виснаженим тяжкою працею пальцям.

— Гранатове вино, — мовив я, — ушляхетнить наші думки, подарує нашим головам натхнення та просвітлення і, можливо, відкриє нам спосіб порятунку від теперішніх труднощів.

Тірув Омпалліос без недоречних суперечок визнав перевагу моїх міркувань, і невдовзі ми відшукали двері поближньої таверни. Щодо смаку та аромату — вино було не з найкращих, але щодо кількості та міцності — ліпшого годі було й бажати. Ми сиділи у велелюдній таверні й неквапно його цмулили, поки весь вогонь того яскраво-червоного напою не передався нашим мізкам. Здалося, ніби похмурість і непевність наших майбутніх шляхів зненацька освітілася сяйвом рожевих світильників, а грубий вигляд довколишнього світу дивовижним чином пом'якшав. І невдовзі на мене зійшло натхнення.

— Тіруве Омпалліосе, — озвався я, — чи ж є для нас із тобою, двох сміливих і жодним чином не схильних до страхів і забобонів пересічного люду чоловіків, бодай одна причина не скористатися з королівських скарбів Комморіома? Гайнемо на день із цього нудного міста, приємно збавимо час за його межами, а пообіддя чи передполудень присвяtimo археологічним дослідженням — і хто знає, що ми знайдемо?

— Ти говориш мудро та відважно, любий мій друже, — відказав Тірув Омпалліос. — І справді, немає жодної причини,

¹ Ямс — багаторічна витка трав'яниста рослина з їстівними, багатими на крохмаль бульбами, які сягають до 2,5 метрів у довжину і можуть важити до 70 кг. Вирощується переважно в тропіках і субтропіках.

² У творах Кларка Ештона Сміта — грошова одиниця Гіпербореї, дрібна монета.

чому б нам не поповнити наші підупалі статки коштом кількох мертвих королів чи богів.

Отож, як відомо усьому світові, Комморіом багато століть тому був покинутий людьми через пророцтво Білої Сивілли Поляріону, яка провістила неописанну й жахливу загибель усім смертним, що насміляться затриматись у його околицях. Одні вважали роковою загибеллю моровицю, що прийшла з північної пустки стежками племен із джунглів, інші — якусь форму божевілья; та хай там як, а нікого — ані короля, ані жерця, ані купця, ані трударя, ані злодія — не лишилося в Комморіомі, щоб покірно чекати на пришествя тієї згуби. Натомість усі покинули місто єдиною хвилею переселенців, аби на відстані денного переходу заснувати нову столицю, Узулдарум. І дивні історії оповідали про жах та пострах, що оселилися звідтоді й довіку в святилищах, мавзолеях і палацах Комморіома, які не до снаги було сміливо зустріти чи побороти жодній людині. А покинуте місто і досі стоїть у родючій долині в осерді Гіпербореї — в саяві мармуру, у величі граніту, з усіма своїми шпильями, банями та обелісками, над якими ще й донині не спромоглися здійснитися могутні дерева джунглів. І подекували, що в неушкоджених склепах міста досі залишаються самоцвіти та електрум¹, поховані з його муміями; що у святилищах дотепер зберігся золотий вітварний посуд і оздоби, а ідоли ще й до сєї пори мають коштовні камені у вухах, у ротах, у ніздрях і пупах.

Гадаю, ми б подалися в дорогу тієї ж таки ночі, якби лишень мали другу пляшку гранатового вина, що підбадьорила б нас і надихнула на негайну виправу. Але, враховуючи обставини, ми вирішили вирушити вдосвіта: ми не надто переймалися браком необхідних для подорожі коштів, оскільки знали — якщо лише нам не зрадить колишня вправність, дорогою ми завжди зуміємо зібрати дещицю недобровільних пожертв із простодушних селян. А тим часом ми спрямували стопи свої до нашого тимчасового житла, і домовласник зустрів нас невдоволеним привітанням, вкрай неввічливо вимагаючи гроші. Одначе золоті надії завтрашнього дня озброїли нас супроти таких дріб'язкових

¹ *Електрум* (лат. *electrum*; грец. *ήλεκτρον*) — мінерал із класу самородних металів, інтерметалічна сполука золота й срібла.

прикроштів, і ми відмахнулися від того чолов'яги зі зневагою, яка, вочевидь, геть його приголомшила, якщо взагалі не вгамувала.

Ми добряче заспали, і сонце вже високо підбилося лазуровим небесним схилом, коли ми вийшли за браму Узулдарума та рушили північним шляхом, що вів до Комморіома. Ми поживно поснідали бурштиново-жовтими динями та поцупленою куркою, яку приготували в лісі, а по тому продовжили наші мандри. Попри втому, що дедалі дужче відчувалася наприкінці дня, наша подорож була приємною, і ми славно збавляли час, розглядаючи мінливі красвиди та людей, що траплялися дорогою. Дехто з тих людей, я певен, ще й досі згадує нас із сумом, адже ми не відмовляли собі ні в чому, що надавалося до вжитку та приваблювало нашу уяву чи наші апетити.

То був приємний край, всіяний фермами, садами, стрімкими водами та зеленими, завітчаними лісами. Врешті-решт ужедесь по обіді ми дісталися майже зарослого старовинного шляху, яким віддавна ніхто не користувався і який відгалужувався від уторованої дороги та вів крізь предковічні джунглі до Комморіома.

Ніхто не бачив, як ми ступили на той шлях, і звідтоді ми вже нікого не зустрічали. Зробивши один-єдиний крок, ми для усіх зникли; й здалося нам, що лісову тишу, яка широко розляглася навколо, вже багато століть не тривожили кроки жодного смертного, і що останнім тут ступав легендарний король зі своїми підданцями, полишаючи стару столицю. Тутешні дерева були вищими та могутнішими за всі, які нам будь-коли випадало бачити. Круг них лабіринтами зміїлося плетиво, подібне до неосязної павутини повзучих рослин, коли б не таких само давніх, як і стовбури. Квіти сягали нездорової величини, їхні пелюстки були смертельно бліді або криваво-шарлатові, і линули з них непереборно солодкі пахощі або нестерпний сморід. Плоди, які ми бачили дорогою, мали велетенські розміри та були забарвлені у пурпурові, помаранчеві або бурі кольори; чомусь ми не наважились їх їсти.

Ми просувався вперед, і ліс ставав чимдалі густішим і пишнішим, а шлях, яким ми ступали, хоч і був викладений гранітовими плитами, ставав дедалі зарослішим, оскільки дерева пустили корені у проміжки між плитами й у багатьох місцях

порозсували широкі блоки. Хоча сонце ще не скотилося до небокраю, тіні, які на нас відкидали гігантські стовбури та гілки, зробилися ще густішими, і ми рухалися далі у темно-зеленому напівморозі, сповненому важкими запахами буйної рослинності та гнилих плодів. Не було там ані птахів, ані звірів, яких можна зустріти в будь-кому здоровому лісі, лише інколи з-перед наших ніг нечутно вислизала якась гадюка і, звиваючись блідими важкими кільцями, зникала серед куп сморідного листя на узбіччі, чи якась велетенська нетля з химерними та лиховісної барви цятками на крилах пролітала перед очима й щезала у присмерку джунглів. Ще не запали сутінки, а всюди вже з'явилися величезні пурпурові кажани з очима, схожими на крихітні рубіни. При нашому наближенні вони злітали з отруйних на вигляд плодів, якими саме ласували, і, ширяючи високо у повітрі, зі злостивою увагою стежили за нами. Якимось чином ми відчували, що за нами стежать ще й інші, незримі, сутності; і охопило нас щось на кшталт шанобливого трепету та невиразного страху перед цими жахливими джунглями; більше ми не розмовляли голосно та часто, а лише зрідка перемовлялися пошепки.

Серед інших речей, які нам вдалося прихопити дорогою, був великий шкіряний міх, повний пальмового спирту. Ми вже не раз прикладалися до того полум'яного трунку, і це допомагало збавляти одноманітність нашої подорожі; зараз він мав неабияк стати нам у пригоді. Ми зробили по добрячому ковтку, і невдовзі джунглі вже не викликали такого шанобливого трему; нам випадало лише чудуватися, як то ми дозволили тиші та мороку, витрішкуватим кажанам і навислим неозорим просторам лягти тягарем нам на душі, хай навіть на якусь хвилю. Здається, після другого ковтка ми почали співати пісень.

Коли врешті-решт зовсім посутеніло й приховане денне світило зайшло за обрій, а високо у небесах засяяв місяць на підповні¹, ми були вже такі сповнені завзяттям до пригод, що вирішили докласти зусиль, але поквапитися й тієї-таки ночі дістатися Комморіома. Ми повечеряли вкраденими у селян

¹ Підповня — друга фаза, друга чверть у положенні Місяця при спостереженні з Землі. Передусь повні — фазі повного Місяця.

харчами і кілька разів передавали один одному шкіряний міх. І тоді, вже добряче під'ївши й підпивши та переповнившись сміливістю й відвагою досягти нашої піднесеної мети, ми продовжили подорож.

Далєбі, йти залишалося не надто багато. Поки ми із запалом, який робив непомітною тривалість мандрівки, обговорювали, до яких із казкових скарбів Комморіома візьмемося передовсім, то й незчулися, як побачили у місяцевім світлі понад верхівками дерев полиск мармурових бань, а тоді поміж гілками та стовбурами з'явилися бліді колони огорнутих тінями портиків¹. Ще кілька кроків — і ось ми вже ступали брукованими вулицями, що розбігалися обабіч від головного шляху, яким ми простували, та губилися у високому пишному лісі, де листя могутніх пальмоподібних папоротей височіло над дахами прадавніх будинків.

Ми зупинились, і безгоміння давньої пустки знову наклало печать мовчання на наші уста. Будинки були тихі, мов усипальниці, а глибокі тіні, що лежали на них і навколо них, були холодні, лиховісні й таємничі, неначе тінь самої смерті. Здавалося, ніби над цим місцем вже багато століть не сяяло сонце, що нічого теплішого від примарних променів мертвотно-блідого місяця не торкалося цього мармуру та граніту з часів переселення, до якого спонукало людей пророцтво Білої Сивілли Поляріону.

— Хотів би я, щоб зараз світило сонце, — промимрив Тірув Омпалліос. У низькому тоні його голосу лунав дивний присвист, неприродно гучний у мертвій тиші.

— Тіруве Омпалліосе, — відказав я, — не вірись мені, що ти з доброго дива стаєш забобонним. Та й не хотілося б мені навіть думати, що ти піддаєшся дитинним примхам юрби. Хай там як, а нумо випиймо ще.

Ми відчутно полегшили шкіряний міх, адже відчули потребу як слід прикластися до його вмісту, і завдяки цьому навдивовижу підбадьорилися — аж настільки піднеслися духом, що

¹ *Портик* (від лат. *porticus* — «крита галерея») — галерея з відкритою колонадою на поздовжньому боці будівлі; вхід, прикрашений відкритою колонадою, арками, завершується фронтоном або аттиком.

відразу ж заходилися досліджувати широку вулицю, що лежала ліворуч від нас. Вулиця та, дарма що була бездоганно прямою та розпланованою з математичною точністю, на невеликій відстані від нас уже губилася за вкритими пишним листям гілками дерев. Тут, трохи осторонь інших будівель, посеред чогось на кшталт площі, ще й досі не цілком поглинутої джунглями, ми помітили невеликий і давній на вигляд храм, який справляв враження старшого навіть за прилеглі громаддя. Від них він різнився ще й своїм матеріалом, оскільки був збудований з темних базальтових блоків, укритих щільною кіркою лишайників, які здавалися такими ж прадавніми, як і сам камінь. Храм був квадратним і не мав ані бань, ані шпилів, ані фасаду з колонами, лише кілька вузьких віконців видніли високо над землею. Нині такі храми є рідкістю в Гіпербореї, проте ми упізнали в ньому храм Тсатогуа, одного зі прадавніх богів, якому більше не поклоняються люди, але кажуть, що часом бачать, як скрадливі й люті звірі джунглів — то мавпа, то велетенський ліновець, то шаблезубий тигр — присягають цьому богові перед його попелястими вівтарями; і чують іноді, як вони виють або скавують, возносячи до нього свої безсловесні молитви.

Храм, як і решта будівель, від часу майже не постраждав; єдині знаки руйнації виднілися хіба на верхній частині різблення навколо входу, що в кількох місцях викришилося та вкрилося тріщинами. Самі двері з темної бронзи, геть позеленілої від часу, були злегка прочинені. Знаючи, що всередині має бути якийсь ідол із коштовними оздобами, не кажучи вже про різноманітний вівтарний посуд з дорогоцінних металів, ми відчували спокусу якнайшвидше туди потрапити.

Припустивши, що, аби відчинити вкриті патиною двері, знадобиться чимало сил, ми зробили по чималому ковтку та взялися до справи. Дверні завіси, певна річ, поїла іржа, тож лише після того, як ми доклали неабияких зусиль, двері вдалося зрушити з місця. А коли ми поновили свої спроби, двері зрештою поволі відчинилися всередину з огидним скрипом і скреготом, такими пронизливими, що майже нагадували крик, і в звуці тому нам вчувся голос якоїсь нелюдської сутності. Перед нами роззявив пащу чорний внутрішній простір храму, і з нього накопилася хвиля запахів, у якій давно ув'язнена в цих стінах прілість змішувалася з якимось дивним і незнайомим

смородом. Хай там як, а тоді, охоплені зрозумілим хвилюванням, ми не звернули на це особливої уваги.

Із притаманною мені завбачливістю я ще за дня виламав у джунглях смолистий цурпалок, що, подумав я, може придатися як смолоскип, якщо доведеться досліджувати Комморіом уночі. Я запалив цей смолоскип, і ми увійшли до святилища.

Підлогу храму виклали велетенськими п'ятикутними плитами з того самого матеріалу, з якого було збудовано його стіни. Всередині було майже порожньо, якщо не рахувати статуї бога, яка сиділа на троні у дальньому кінці святилища, двоярусного металевого вітваря з непристойними зображеннями, що стояв перед статуєю, та величезної дивоглядної бронзової чаші, підтримуваної трьома ногами, яка займала центральну частину долівки. Заледве глянувши на ту чашу, ми побігли вперед, і я підніс смолоскип до обличчя ідола.

Ніколи до того не бачив я статуї Тсатогуа, проте завиграшки впізнав його за описами, які доводилося чути. Він був дуже приземкуватий та череватий, голова скидалася радше на голову страхітливої ропухи, аніж якогось божества, а все тіло вкривало щось подібне до короткого хутра, що надавало йому вигляду водночас і кажана, і лінивця. Лупаті очі були напівприкриті сонними повіками, а з рота висолоплювався кінчик дивного язика. Правду сказати, він аж ніяк не був ані гарним, ані показним богом, і не випадало дивуватися, що йому більше не поклонялися, адже за будь-яких часів вшанування подібної істоти могло привабити лише найбрутальніших і найпримітивніших людей.

Побачивши, що ніде — ані на цій огидній статуї, ані в її окремих рисах або кінцівках — не було навіть звичайнісінького напівкоштовного камінчика, ми з Тірувом Омпалліосом в один голос почали лаятися на всі заставки, згадуючи у своїх лайках імена вишуканіших і цивілізованіших божеств. Перед нашими поглядами постала скнарість, якої ще не бачив світ, бо ж навіть очі статуї були вирізьблені з того самого тьмяного каменю, що й решта мерзеної істоти, а її рот, ніс, вуха та всі інші отвори не мали жодних прикрас. Нам залишалося лише дивуватися із захланності чи злиденності тих, хто вирізьбив оцю ні на що не схожу звірину.

Тепер, коли наші голови вже не обтяжувала надія на негайне збагачення, ми почали уважніше оцінювати обстановку за-

галою; зокрема нашу увагу привернув той незнайомий сморід, про який я згадував раніше і який тепер украй неприємно подужчав. Ми виявили, що він лине з бронзової чаші, й заходилися її обстежувати, хоч і на гадці не мали, що те обстеження може бути прибутковим або приємним.

Та чаша, як я вже казав, була надзвичайно велика: вона мала щонайменше шість футів¹ у діаметрі, була не менш як зо три фути завглибшки й від підлоги до верху сягала плеча високому чоловікові. Три ноги, що її підтримували, вигнуті й масивні, закінчувалися котячими лапами з випущеними пазурами. Наблизившись і глянувши за край чаші, ми побачили, що вона заповнена чимось на кшталт тягучої напіврідкої речовини, непрозорої та чорної, неначе сажа. Саме від неї линував той важкий дух — дух, який, хоч і виявився украй гидким, не був, утім, духом розкладу, а нагадував радше запах якогось огидного й нечистого болотяного створіння. Той дух годі було витримати, і ми вже збиралися відвернутися від чаші, коли раптом помітили, що поверхня речовини злегка зашумувала, наче потривожена зісподу рухами якоїсь зануреної тварини чи іншої істоти. Це шумування зненацька різко посилювалося, речовина у центрі чаші роздулася, ніби під дією якоїсь потужної закваски, і ми, пройняті невимовним жахом, спостерігали, як над її поверхнею стала поступово зриватися якась недоладна аморфна голова з невиразними банькатими очима, що з первісною злобою втупилися в наші обличчя. Голова була посаджена на шиї, і шия та невпинно видовжувалася. Тоді так само поступово, дюйм за дюймом, над поверхнею з'явилися дві руки, — якщо це можна було назвати руками, — і ми збагнули, що то була не істота, занурена у рідину, як ми допіру думали, а що сама та рідина набрала форми огидної шиї та голови і просто зараз формувала кляті руки, які наосліп потяглися до нас своїми схожими на мацаки відростками, що були у них замість кігтів чи долонь!

Страх, якого ми ще ніколи досі не відчували навіть у снах і навіть натяку на який не знаходили у наших найнебезпечніших опівнічних виправах, відібрав у нас мову, але не здатність ру-

¹ Фут (англ. *foot*) — британська та американська міра довжини. 1 фут дорівнює 30,48 см.

хатися. Ми відступили від чаші на кілька кроків, і одночасно з нашими кроками подовшали ті жакливі шия та руки. А тоді вся маса темної рідини почала здійматися вгору і набагато швидше, ніж сік *сувани* стікає з мого пера, перелилася через край чаші, неначе потік чорної ртуті; діставшись підлоги, вона набрала хвилястої змієподібної форми, з якої відразу ж виросло більше десятка коротких ніг.

Ми не стали зупинятися, щоб обмірковувати природу цього створіння чи висунути здогад щодо того, який саме протоплазмовий пострах, яке огидне поріддя первісного слизу постало перед нами. Та почвара була надто жаска навіть для недовгого споглядання, а понад те її наміри були вочевидь ворожими; вона відверто виявляла схильність до людожерства, адже ковзнула до нас із неймовірною швидкістю та моторністю рухів, на ходу розкриваючи свою навдивовижу містку беззубу пащу. Роззявивши її так, що стало видно язик — той розгорнувся, неначе довга змія, — почвара розтулила щелепи з тією самою надзвичайною пружністю, що супроводжувала решту її рухів. Збагнувши, що наша потреба полишити святилище Тсатогуа стала якнайнагальнішою, ми повернулися спинами до всієї скверни нечестивого храму, одним стрибком здолали поріг і в місячному світлі стрімголов кинулися тікати передмістями Комморіома. Ми завертали за кожен зручний ріг, ми заплутували сліди, перебігаючи за палацами забутих часом вельмож і гамазеями купців, імена яких не збереглись у жодному літописі; ми віддавали перевагу місцям, якнайсильніше загарбаним джунглями, де зарості дерев були найвищими та найгустішими; і, зрештою, звернувши на якусь бічну дорогу, де останні будинки околиці вже зникли з очей, ми зупинилися й наважились озирнутися.

Наші натружені легені нестерпно боліли, готові розірватися від докладених героїчних зусиль, а важка втома, що накопичувалася в нас упродовж цього дня, почала неабияк даватися взнаки. Але коли ми побачили просто позад себе чорне чудовисько, що переслідувало нас із плавною зміїною легкістю, то видиво це дивовижним чином вдихнуло в наші зболені та зморені ноги нове життя, і ми помчали зі зрадливого світла бічної дороги у неходжені хащі джунглів, сподіваючись уникнути нашого переслідувача в лабіринті стовбурів, витких лоз і

гігантського листа. Ми перечіпалися через коріння та повалені дерева, рвали вбрання та роздирали шкіру об колючки дикої ожини, наштотхувались у мороці на величезні стовбури дерев і гнучкі пагони, що згиналися під нашим натиском; чули сичання деревних змій, які плювали в нас отрутою з горішніх гілок, і гаркання та завивання непобачених нами звірів, на яких наступали під час квапливої втечі. Але ми більше не сміли зупинитися та озирнутися.

Певно, наша нестямна втеча тривала кілька годин поспіль. Місяць, що давав нам, у найліпшому випадку, трохи світла, яке сіялося крізь густе листя, дедалі нижче хилився серед велетенських розлогих пальм і плетива повзучих рослин. Та коли він сховався за небокраєм, лише його останні промені врятували нас від занурення в огидне болото, вкрите горбиками та купинами, порослими травою, що ховала під собою драговину. І ми мусили бігти цією небезпечною тванню, край того сморідного болота, не зупиняючись, не вагаючись і не маючи часу навіть на те, щоб обрати, куди ступити; і весь цей час наш клятий переслідувач невідступно гнався слідом.

Тепер, коли місяць зайшов, наша втеча стала ще несамовитішою та ризикованішою — справжнім маренням, сповненим жаху, виснаження, сум'яття і відчайдушного, важкого просування вперед, попри всі перешкоди, на які ми не те що більше анітрохи не зважали, але й заледве усвідомлювали їхнє існування; нескінченною втечею крізь ніч, яка липла до нас і обтяжувала нас, немов якийсь лиховісний тягар, немов якісь страхітливі тенета. Здавалося б, створіння, що переслідувало нас, маючи такі неймовірні здібності до швидкого руху та видовження тіла, могло будь-якої миті нас наздогнати, але воно, вочевидь, бажало продовжити цю гру. Отож ніч поволі плинула, а жахи, не знаходячи собі завершення, тривали далі, й не було видно їм кінця... І ми жодного разу не посміли зупинитись чи озирнутися.

Ген удаліні, серед дерев, займався мерехтливий світанок — передвісник наразі прихованого нового дня. Відчуваючи смертельну втому, прагнучи будь-якого спочинку, будь-якої безпеки, хай навіть і з тих, які може дарувати якась незрима гробниця, ми кинулись до вранішнього світла і, зашпортуючись, вибігли з джунглів на бруковану вулицю, обабіч якої стояли мармурові та